

Rumoer om moerassen

Colofon

ISBN: 978 94 6365 141 7
1e druk 2019
© 2019, Jos Schouwenaars

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:
Uitgeverij Elikser
Ossekop 4
8911 LE Leeuwarden
www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Rumoer om moerassen

Jos Schouwenaars

Inhoud

Voorwoord	7
Fenland	13
Tussen koningen en graven	18
Pontijnse moerassen	47
Scapecaes	51
De Meyers	70
Kustmoerassen op Sumatra	86
Wageningers, veen en palmolie	91
Nawoord	123
Bronnen	127

Voorwoord

Onmetelijke venen

Vladimir, de Russische gids, riep ons bij elkaar rond een grote tafel. “Zien jullie hoe groot deze tafel is?”, begon hij. De groep jonge onderzoekers, met wie ik de hele dag in een boomloos Siberisch moeras bij Chanty Mansiejsk van de ene naar de andere wat stevige graspol was gesprongen, staat om de tafel heen. De wangen nog rood, de laarzen nog beplakt met drek. De modderachtige geur hangt in het lokaal.

“En zien jullie dit schoteltje op tafel staan?” Opnieuw keek hij ons aan. “Dit schoteltje is het gedeelte waar wij zijn geweest, waar we alleen met de grootste moeite doorheen konden. Met als stip op de schotel de poel waar we gezwommen hebben in pikzwart water. De hele tafel is de omvang van het moerasgebied.”

Iedereen is stil, ik ook. Ik glijd met mijn hand over de gladde oppervlakte van de tafel. We proberen het door te laten dringen, hoe onvoorstelbaar groot dit gebied is. Zonder horizon, eindeloos.

Stappen op drijvende bodems

Al tientallen jaren ben ik betrokken bij advisering over het waterbeheer in moerassige veengebieden. Na mijn eerste voorzichtige stappen in de nog natte restanten van het ooit zo uitgestrekte hoogveengebied De Peel, kreeg ik de kans om in andere landen nog min of meer intacte venen te bezoeken. Zo heb ik in Ierse, Engelse en Duitse venen kunnen rondlopen en na het verdwijnen van het ‘IJzeren Gordijn’ kon ik ook naar de venen in de geheimzinnige

Baltische landen. Later kreeg ik de kans om de uitgestrekte en gevaarlijke Siberische venen in te gaan.

Al deze bezoeken ontwikkelden bij mij een fascinatie voor veengebieden, hun ontstaan, hun groei maar ook het gebruik door de mens.

Overal waar ik kwam, lette ik op of er ook venen in de buurt waren.

Ik herinner me nog scherp mijn eerste bezoek aan het oosten van Engeland. Samen met onderzoekers uit Sheffield liep ik in een nauwe doorgang door drassig rietland langzaam omhoog. Het riet hield op en na wat gagelstruiken hadden we een wijds uitzicht over wat eens een levend hoogveen was. Na afloop van het veldbezoek reden we in het dichtstbijzijnde dorp de smalle hoofdstraat in. “In this village you still can meet many people with Dutch names”, vertelde mijn Engelse collega achter het stuur, lukraak wijzend met zijn vrije arm. “Their ancestors arrived centuries ago to drain the Fens.” Bij al mijn volgende bezoeken lette ik extra op en dacht ik in veel voorbijgangers Zeeuwen en Hollanders te herkennen.

Onder Rome bezocht ik per toeval de streek van de Pontijnse moerassen, een naam met een voor mij magische klank. Toen ik er was, kwam ook de herinnering aan mijn hoogleraar waterbeheer in Wageningen, aan zijn ontzag voor dit gebied. “Deze venen waren niet te ontwateren”, vertelde hij in een van zijn colleges. “Complete Romeinse legers zijn erin verdronken.”

Waterbouwers op de kaart gezet

Twee jaar terug ontdekte ik ze bij toeval. Zoekend naar iets heel anders op Google verscheen er een kaart van Europa

op mijn scherm. Die trok meteen mijn aandacht. Het was al een wat oudere kaart. Dat kon je zien aan de fletse kleuren. Elke kleur gaf een tijdsperiode aan, ergens beginnend in de 15e eeuw. Ik zag er de namen van Nederlanders. Per streek werd aangegeven wie er hadden gewerkt aan de ontwatering van natte gebieden.

De kaart heeft meer dan een uur op het scherm gestaan. Ik haalde er een bril en een vergrootglas bij, de kop koffie bleef onaangeroerd. Het was voor mij als het ontdekken van nieuw land. Stomverbaasd zag ik dat er al in de Gouden Eeuw waterbouwers uit Holland en Zeeland actief waren in alle hoeken van Europa.

Vanzelfsprekend ging ik verder speuren. Daarbij stuitte ik op schrijvers als Johannes van Veen en Korthals Altes. Ze vertellen over hoe er al eeuwenlang vanuit Nederland overal bemoeienis was met moerassen. Van midden Zweden tot onderin Italië, van Engeland tot ver in Rusland. Zelfs de landbouwkolonies aan de kust van Brazilië kregen bezoek van Nederlandse waterbouwers.

Wie waren die vroegere landgenoten en met wat voor soort werk waren ze zo druk in die verre venen? Om hier achter te komen kon ik gebruikmaken van de zoekmachines op het internet. Maar regelmatig trok ik me ouderwets terug in de bibliotheek van Tresoar, het geschiedenishuis in Leeuwarden. Daar kwam ik weer de namen tegen van Cornelius Vermuyden die in Engeland werkte. En die van Nicolaes de Wit en Cornelis Meyer die naar Italië waren vertrokken.

Waarom waren deze landgenoten zo ver en lang van huis gegaan om helemaal daar hun vak uit te oefenen? En waarom wilden een Engelse koning en een paus in het Vaticaan nu juist het advies van deze Nederlanders?

De speurtocht leverde mooie en bijzondere verhalen op. Deze mannen bleken veel meer te zijn dan deskundige adviseurs. Opgegroeid in een land waar de mens land wist te maken uit water, werden hun ervaringen ook in verre venen graag gebruikt. Maar deze waterbouwers bleken toch vooral ondernemers te zijn, op zoek naar winstgevende investeringen in nieuwe landbouwgronden.

Na het bruine goud van de turfwinning viel hun oog nu op het groene goud van nieuw land.

Worstelen met venen

Vermuyden, De Wit en Meijer leefden in een tijd waarin moerassen nog werden beschouwd als gevaarlijk. Dat is in Europa inmiddels ver verleden tijd. We hebben ze weer leren waarderen, hun natuurlijke rijkdom is bijzonder.

In het Nederland van nu staan veengebieden volop in de aandacht omdat de bodem er langzaam wegzakt en wordt afgebroken. Daarmee komt veel broeikasgas vrij. Wetenschappers luiden de alarmklok en bestuurders breken zich het hoofd hoe ze de neergang kunnen keren en veranderingen in gang kunnen zetten.

Wat voor waterbeheer is hier mogelijk, wat voor landbouw past er bij deze gebieden en hoe krijg je de bewoners en gebruikers hierin mee?

“Wat zou jouw advies zijn, Jos?”, is dan een regelmatig terugkerende vraag. Ook wordt me voorspeld dat ik met mijn ervaring nog tientallen jaren inzetbaar ben. “Voorlopig komen we er samen nog niet uit”, is dan de verzuchting.

Lukt het in andere landen wel om er samen uit te komen? Nieuwsgierig naar dezelfde kwesties in Azië sprak ik vakgenoten die er werkten. Hun werk boeide me. Pas bij mijn

bezoek aan Maleisië, drie jaar geleden, drong de volle omvang van de problemen tot me door.

Onderzoekers als rivalen

Ik bezocht in Maleisië een internationaal veencongres. Daar werd gesproken over de grootschalige teelt van palmolie in veengebieden en hoe dat de natuurlijke kustmoerassen aantast. Veel verhalen gingen over het gevaar van veenbranden, over de grote gezondheidsrisico's daarvan en over de uitstoot van enorme hoeveelheden broeikasgas.

Net terug van een bezoek aan een plantage ontstond er in de congreszaal een gespannen sfeer.

“U presenteert zich hier als onderzoeker maar dat bent u niet”, was na afloop van een presentatie het verwijt van de directeur van een Maleisisch onderzoeksinstituut. Ze richtte zich tot een jonge Engelse vrouw die net had uitgelegd hoe ontwatering van het veen tot extra broeikasgas leidde. Ze vervolgde: “U bent activist, neemt ons onderzoek hier in Maleisië niet serieus en verdraait de feiten.”

Ik zie nog de boze ogen voor me van de Maleisische vrouw die de bijeenkomst leidde. Na een verbaasde korte stilte greep ze kordaat in. “U moet respect tonen voor alle onderzoekers die hier hun werk laten zien.”

Teruglopend naar mijn hotel moest ik denken aan de Wageningse discussies over waarde vrij en actiegericht onderzoek. Ook dat ging er soms fel aan toe.

Strijdend naar duurzaam

In deze bundel van drie verhalen wordt de lezer meegenomen in de strijd om het gebruik van veengebieden. Ze laten zien dat er in het Engeland en Italië van de 17e eeuw

dezelfde dilemma's en tegenstellingen blijken te zijn als in het Indonesië van nu.

In al deze gebieden leven mensen die het moeras gebruiken. Voor visvangst, voor jacht en voor het verzamelen van bouwmaterialen zoals riet en hout. Geen wonder dat nieuwkomers die andere plannen hebben met hun gebieden op veel weerstand kunnen rekenen.

Een van de grootste uitdagingen is dan ook hoe je de bewoners hier een bestaan kunt geven en vooral, hoe je het gebruik van deze gebieden duurzaam maakt.

Mei 2019

Fenland

Noot van de schrijver

Handelen in kanalen

Messcherp snijden de twee kanalen door het land. Twee strepen naast elkaar van zuid naar noord. Wanneer je Google Earth gebruikt en inzoomt op het gebied noordelijk van Cambridge, kan het je niet ontgaan. Dit gebied ligt in Engeland op dezelfde hoogte als Nederland, enkel daarvan gescheiden door de Noordzee waar deze nog smal is.

Al eeuwen wisselen beide landen zaken uit, zoals kolen, kaas en boter.

Ook de twee kerven in het land zijn het resultaat van onderlinge handel. De handelswaar was de ervaring in het ontwateren van moerassen, de handelsman was Cornelius Vermuyden.

Nederlandse namen in een Engels moeras

Twintig jaar geleden hoorde ik zijn naam voor het eerst. Als adviseur van English Nature keek ik in Hatfield Moors naar mogelijkheden om het verdroogde veengebied weer te vernatten. Het was voorjaar en ik zag om me heen de natgeregende en nog kale akkers licht schitteren in de lage zon. Ik stond er in een polderlandschap dat in niets meer leek op een moeras. Er waren enkel nog wat verdwaalde resten.

Lopend in de richting van een van die overgebleven stukken veen, begon mijn Engelse collega Roger plotseling over ene Vermuyden. Uitgesproken op zijn Engels kostte het me eerst wat moeite om er een Nederlander in te horen. Ik nam het op als een bijkomstigheid.

“Langs deze weg wonen nog steeds veel families met een Nederlandse naam”, zei Roger achteloos toen we bij ons vertrek die avond door een naburig dorp reden.

Toen begreep ik dat er geen sprake kon zijn van toevalligheden. Nee, hier waren verhalen op te halen.

Een Zeeuw als pionier in Engeland

Wat zuidelijker dan Hatfield lagen vroeger uitgestrekte moerassen tussen Cambridge en de Wash, de noordelijke zee-inham waarin verscheidene rivieren uitstromen.

In deze streek, The Fens genaamd, staat in het kleine stadje Wisbech een bijzonder museum. Van buiten oogt het uit kalksteen opgetrokken geel-grijze pand niet aantrekkelijk. Van binnen biedt het historici en waterbouwers meer dan genoeg om van te genieten. Er wordt uitgebreid verhaald over de geschiedenis van de ontwatering van het gebied. Liefhebbers van oude kaarten raken er niet uitgekeken, ook daarop zijn de twee kanalen onvermijdelijk.

De belangrijke rol van de Zeeuw Cornelius Vermuyden kan je in dit museum niet ontgaan. In de meeste verhalen wordt hij bewonderd, maar er zijn ook critici die zijn werk betreffen. Het laat onverlet dat er heel wat opleidingen en scholen naar hem zijn vernoemd. Ook kun je er fiets- en wandelroutes volgen die je langs monumenten van zijn werk voeren.

Waarom wordt Vermuyden hier na bijna vierhonderd jaar nog steeds herdacht?

Omdat hij op een bijzondere manier te werk ging. Hij paste op een geheel eigen wijze het in Holland bekende idee van boezemberging toe. Daarbij wordt in natte perioden het regenwater afgevoerd naar plekken waar het een tijd kan blijven. Dat is nodig wanneer het zeewater te hoog staat en het overtollige water er niet in weg kan stromen. Wanneer

dat later bij een lagere en kalmere zee wel weer mogelijk is, wordt het opgeslagen water alsnog afgevoerd naar zee.

Vermuyden bedacht een nieuwe vorm.

De twee parallelle en op korte afstand van elkaar gegraven kanalen die messcherp door het Fenland snijden, getuigen er nog van.

Nieuw land in de Gouden Eeuw

Cornelius Vermuyden kwam van het Zeeuwse Tholen. Geboren in 1590 leerde hij er in zijn jeugd over stromingen en getijden. Van zijn grootvader leerde hij hoe je dijken aanlegt en land kunt veroveren op de zee. Samen bespraken ze de nieuwe Hollandse ondernemingen van die tijd: het droogmaken van de grote meren.

Het was de periode van de Gouden Eeuw. Wanneer we lezen over die voor Nederland zo welvarende periode, gaat het meestal over de rijkdom en het leven van de kooplieden en van de beroemde schilders in de Hollandse steden. Maar ook het Zeeland waar Vermuyden opgroeide, was in die tijd erg belangrijk. Middelburg was een strategisch gelegen havenstad. Van hieruit werd veel handel gedreven met Spanje, Frankrijk en het aan de overkant gelegen Engeland. Minder handig was dat er met al die landen af en toe ook oorlog werd gevoerd.

Na een lange periode waarin de bevolking in de meeste Europese landen niet groeide omdat ziektes als de pest genadeloos toesloegen, kwam er een kentering aan het eind van de 16^e eeuw. De bevolking begon weer toe te nemen en in korte tijd stegen de prijzen voor het belangrijkste voedsel – graan – met sprongen. Het werd dus nodig en profijtelijk om nog niet gebruikte gronden geschikt te maken voor de graanteelt. Al snel werd geschikte akkergrond veel

meer waard dan grasland. Er was veel kapitaal voor nodig om graslanden en niet gebruikte gronden om te vormen tot geschikte akkerbouwgrond. En hier zagen rijke kooplieden uit Zeeland en Holland hun kans om te investeren.

Het werd daarom de tijd van de grote droogmakerijen, waarbij waterplassen werden drooggemalen en van de achtergebleven natte bodems vruchtbare akkers werden gemaakt. Door de nieuwe gronden te verkopen of te verpachten aan boeren kon een goede winst worden gemaakt.

In de jonge jaren van Cornelius Vermuyden waren er dan ook al tal van meren in Holland drooggemalen. De Beemster in 1612, de Purmer in 1622 en de Wormer in 1626.

Een koninklijke opdracht

De band die Cornelius had met zijn grootvader, was hecht. Maar hij had nog andere waardevolle familiebanden. Een oom werkte aan het hof van de koning van Engeland. Toen de voedseltekorten in de Engelse steden toenamen, zou je aan dat hof zorgen verwachten over de torenhoge prijs van graan. Hoe kon de bevolking die ooit betalen? Het was echter iets heel anders dat koning Charles I bezighield. Zijn adviseurs vertelden hem dat het vanwege de voedseltekorten nu het ideale moment was om te investeren in nieuw land. Dat gebeurde al meer en meer door de Engelse adel, de koning kon daarbij niet achterblijven. Heel geschikt voor zo'n investering leken de natte en weinig gebruikte veengronden in de Fens of the Great Levels, ten noorden van Cambridge. En hierbij gaf de oom van Cornelius het beslissende duwtje. "My Lord", zei zijn oom toen hij alleen was met de koning. "My briljant nephew Cornelius Vermuyden, allow me to recommend him. He is far more experienced than any of your English advisors. No doubts that he will succeed to

guide and supervise the complex drainage works and to guarantee maximal profit of your investments.”

Cornelius ging op verzoek van koning Charles I in 1626 eerst aan de slag in Hatfield. Ervaren arbeiders in de waterbouw volgden hem vanuit Nederland. Sommigen vestigden zich er later als boeren.

In wat voor Engeland kwamen hij en zijn vrouw terecht? De koninklijke familie Stuart beleefde er een moeilijke tijd. Het gezag van koning Charles I was tanende, hij legde belastingen op waarmee hij veel weerstand kreeg in het parlement. Ook zijn bemoeienissen met de Anglicaanse kerk, die hij meer wilde verbinden met het rooms-katholicisme, zorgde voor veel tegenstand bij de snel in aantal groeiende protestanten. Oorlogen met Schotland vanwege godsdienstkwesties maakten het onhoudbaar voor de koning en na een enkele jaren durende burgeroorlog greep Oliver Cromwell, geboren in de Fens, de macht met steun van het parlement. Charles I was de enige Engelse koning die ooit gevangen werd genomen en geëxecuteerd. Het koningshuis van de Stuarts werd weer hersteld in 1660 toen zijn zoon Charles II koning werd. Diens zus Maria Stuart was inmiddels gehuwd met Willem II, prins van Oranje.

Een oud verhaal opnieuw verteld

Hoe wist Cornelius Vermuyden zich onder deze bijzondere omstandigheden overeind te houden en lukte het hem om zijn werk uit te voeren? Welke sporen heeft hij in de Fens achtergelaten? Waarom was zijn aanpak van de ontwatering zo spectaculair?

Opnieuw verdient hij een verhaal.

Tussen koningen en graven

Het begon avond te worden en de net aangestoken kaars gaf een nog wat aarzelende flikkering op de wanden van de ontvangstkamer. Cornelius keek gespannen om zich heen. Tussen twee grote vensters hing een schilderij waarop koning Charles beminlijk de kamer in keek. Precies zoals Cornelius zich herinnerde van hun eerste ontmoeting, alweer tien jaar geleden.

Wat had hij toen naar die ontmoeting uitgezien. In zijn eigen land had hij nooit toegang gehad tot vorstenhuizen, maar hier in Engeland was hij, Cornelius Vermuyden uit het kleine Tholen, gevraagd om bij de koning te komen. Vreemd eigenlijk, meteen naar Engeland. Zijn familie had door het gedegen werk van zijn grootvader als dijkenbouwer naam gemaakt in Zeeland, maar de Vermuydens waren voor hun werk die provincie nog nooit uit geweest. Hij moest wat grijnzen bij deze gedachte. Al die heren uit Holland, die druk waren met hun plannen voor het droogmaken van meren en het ontginnen van de zompige wildernis daar, hadden hem nog nooit om hulp gevraagd. Ze zouden eens moeten weten hoe graag ze aan deze kant van de zee met hem wilden werken.

Die eerste ontmoeting met koning Charles was in 1630 geweest en geregeld door een in Londen wonende oom. Het leverde hem de opdracht op om in het noorden aan het werk te gaan. Hij kreeg de leiding over de ontwatering van het moerasgebied van Hatfield Chase bij het stadje Hull. Maar wat had hij nog lang moeten wachten voordat hij echt aan de slag kon. Hij was gewaarschuwd dat het groene licht voor

dit werk pas gegeven kon worden na een besluit van het parlement over de financiering, maar Cornelius had daarbij zijn schouders opgehaald. Een koning kan zijn zaken toch zeker snel regelen, meende hij.

Cornelius keek opnieuw en lang naar het portret van Charles. Hij was teleurgesteld, waarom hielp de koning hem niet snel aan nieuw werk? Hij kon het geld maar al te goed gebruiken. Sinds hij enkele jaren geleden zijn werk in Hatfield had afgerond, was hij voortdurend bezig om schadeclaims van mede-investeerders in die ontginning van zich af te houden. Hij had het werk dan wel niet helemaal uitgevoerd zoals afgesproken maar dat had een goede reden en was zeker niet zijn schuld. De veenbodem was er na het graven van de sloten zo onverwacht snel gaan zakken dat de laagste stukken grond al binnen enkele jaren opnieuw onder water waren gelopen. De investeerders die een schadevergoeding wilden, beweerden dat Vermuyden had beloofd om hun gronden geschikt te maken voor landbouwgebruik in de winter. Cornelius had dit nooit toegezegd. Dat zou alleen mogelijk zijn met nog bredere en diepere sloten voor de afvoer van alle winterregens, iets dat veel te duur was. Daarom had hij vanaf het begin nooit meer beloofd dan een goed gebruik van deze gronden in de zomer. Het was een rechtszaak geworden waar hij als verliezer uitkwam. Om de schadeclaims te kunnen betalen moest hij geld gaan verdienen met een nieuw project.

Inmiddels was het 1641 en logeerde hij alweer enkele dagen in het gastenverblijf van graaf Francis van Bedford. Vorig jaar had hij zijn plannen gepresenteerd voor de ontwatering van de Fens, het grote veengebied ten noorden van Cambridge, dat ook wel de 'Great Levels' werd genoemd.

Daarna was hij al een paar keer bij de graaf uitgenodigd.

Misschien ging het hem vandaag lukken het eens te worden over een contract.

De kaars brandde inmiddels strak. Toen die begon te schommelen, schrok Cornelius op uit zijn gepeins. Graaf Francis kwam binnen en nam een zucht wind mee.

Listige belastingen

“Goed te zien dat je er bent, Vermuyden, het spijt me dat ik je moest laten wachten.” Graaf Francis pakte een stoel en stak een extra kaars aan die hij meteen wat opzij zette. “We moeten elkaar maar eens goed in de ogen kijken, Cornelius. Ik kan je echt nog niet zeggen of het gaat lukken om onze plannen binnenkort al te gaan uitvoeren. Het parlement schijnt nog steeds niet te willen meewerken aan een nieuw voorstel voor de grondbelasting. Cromwell is erop tegen, hij schijnt te kiezen voor de belangen van de mensen in de Levels”, zei de graaf. “Hij komt er zelf ook vandaan en ze weten hem nog steeds te vinden. En hij kan straks bij de nieuwe parlementsverkiezingen hun stemmen wel weer gebruiken. Het is het oude liedje, herkozen worden lijkt belangrijker dan dit land vooruit helpen.” Ondertussen keerden zijn ogen zich naar de kaars.

Cornelius had dit wel verwacht maar het leek hem beter maar te doen alsof hij totaal werd verrast. “Hoe kan dat nou, vorige week was u er nog zo zeker van dat het zou gaan lukken. Heeft de koning het zo verbruid bij het parlement?”

Cornelius wist dat zonder de steun van het parlement, alle plannen voor ontwatering opnieuw voor jaren de kast ingingen. Om de uitvoering mogelijk te maken moest het parlement nieuwe wetten goedkeuren die garandeerden dat de investeerders het eigendom en gebruik van de ontwaterde